

УДК 811.161.2'367.7(045)

В. Є. Хоровець

Маріупольський державний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДВЕРБІАЛЬНИХ ПРИЙМЕНИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ

Подано визначення терміна «прийменникова конструкція», розглянуто особливості взаємовідношень прийменників із їх контекстним оточенням. Здійснено спробу проаналізувати підходи до вивчення прийменникових конструкцій у цілому та адвербіальних прийменникових конструкцій зокрема. Висвітлено подальші перспективи дослідження.

Ключові слова: прийменникова конструкція, адвербіальна прийменникова конструкція, валентність, лексичне значення, лексема.

Хоровець В. Є. Маріупольський державний університет. **ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ АДВЕРБИАЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖНЫХ КОНСТРУКЦИЙ**

Представлено определение терминов «предложная конструкция» и «адвербиальная предложная конструкция», рассмотрены особенности взаимоотношений предлогов с их контекстным окружением. Предпринята попытка проанализировать подходы к изучению предложных конструкций в целом и адвербиальных предложных конструкций в частности. Представлены дальнейшие перспективы исследования.

Ключевые слова: предложная конструкция, адвербиальная предложная конструкция, валентность, лексическое значение, лексема.

Khorovets V. Ye. Mariupol State University. **THEORETICAL BASICS OF ADVERBIAL PREPOSITIONAL CONSTRUCTIONS RESEARCH**

The given article deals with the problem of adverbial prepositional constructions analysis. The aim of the research is to study and analyze the criteria of describing structural-semantic interrelation between the components of prepositional constructions in general and adverbial prepositional constructions in particular. The aim has identified the following range of objectives of the research 1) to define the terms «prepositional construction» and «adverbial prepositional construction»; 2) to reveal and endeavor to systematize different approaches to prepositional constructions analysis. In the result of the research the author states that the most important indication that reveals semantic qualities of the preposition is its syntagmatics, so the analysis of prepositional combinability peculiarities is a very important aspect of the preposition study. Prepositions are usually combined with verbs and nouns. Thus, attention should be paid to studying foreseen and unforeseen combinability of the pattern: verb – preposition. The terms «prepositional construction», «adverbial prepositional construction» and their peculiarities are considered in the article. By way of conclusion we should say that despite a lot of attention devoted to prepositions, many questions concerning the interrelation between the components of prepositional constructions in languages of different structures remain unanswered.

Key words: prepositional construction, adverbial prepositional construction valency, lexical meaning, lexeme.

Постановка проблеми. Вивчення прийменника та елементів його контекстного оточення – предмет активного дослідження багатьох мовознавців (М. В. Всеволодова, Є. В. Клобуков, М. І. Конюшкевич, Є. Курилович та ін.). Але в більшості праць прийменникові сполучення під час аналізу групують за відмінками або прийменниками, а не за семантичними ознаками, що не завжди дозволяє подати повну картину взаємовідношень між одиницями спільної структурно-семантичної групи. Питання контекстної зумовленості прийменника, його здатності впливати на оточуючі елементи, а також зазанавати їх впливу, проблема виділення та аналізу типів цього процесу дотепер не мають однозначної відповіді. Цим зумовлена **актуальність** нашої розвідки.

Мета дослідження полягає у вивченні та систематизації критеріїв опису структурно-семантичної взаємодії компонентів прийменникових конструкцій у цілому й прийменникових конструкцій адвербіального значення зокрема. Дане дослідження передбачає виконання таких *завдань*:

1) визначення термінів «прийменникова конструкція» та «адвербіальна прийменникова конструкція»;

2) висвітлення й систематизація підходів до аналізу прийменникових конструкцій та адвербіальних прийменникових конструкцій.

Об'єкт дослідження – прийменникові конструкції і адвербіальні прийменникові конструкції, **предмет** – методи їх аналізу.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки відбувається переосмислення значення релятивних одиниць у мові зумовлене розширенням кола значень і вживань прийменників. По-перше, відношення між прийменниками та відмінковими формами залишаються не до кінця з'ясованими, зокрема відношення між комплексом прийменник + відмінкова флексія, що є показником синтаксеми, та власне прийменником – одиницею: а) морфологічної частиномовної класифікації; б) лексикографічної фіксації. Крім того, ще й досі не повністю лексикографовано фонд вторинних прийменників, які сформувалися на основі вільних прийменниково-відмінкових сполучень, а зараз їх використовують як показники синтаксичного зв'язку між словом і словоформою [6, с. 5].

Найважливіший показник, що виявляє семантичні якості прийменника, – його синтагматика. У синтаксичних структурах із прийменниками необхідно розрізняти правий, маркований прийменником, і лівий компоненти. Важливий елемент аналізу прийменників – «виявлення специфіки правої і лівої сполучуваності прийменника та встановлення особливостей лексико-семантичного співвідношення правого та лівого компонентів» [3, с. 38]. Тобто йдеться про частиномовну приналежність зазначених компонентів, їх лексико-семантичні характеристики.

Прийменники, навіть дуже багатозначні, здатні сполучатися з певними словами відповідно до логіки семантичного узгодження, характеру екстралінгвістичних відношень у реальності та вимог мовленнєвого узусу [1, с. 75]. Отже, дослідження семантики та функціонування прийменників у мовленні необхідно проводити в межах пропозиціональної структури висловлювання. Функціонування прийменника в межах висловлювання передбачає його зв'язок із іншими лексемами. Результатом такого зв'язку стає вираження граматичних і семантичних відношень різного типу, які, у свою чергу, відображають взаємовідношення предметів або явищ в об'єктивній дійсності [10, с. 44].

Обов'язкова наявність залежного компонента при прийменниках зумовлена їх словотворчими, граматичними та лексико-граматичними особливостями й може бути передбаченою і непередбаченою. Передбачений характер обов'язкового зв'язку властивий конструкціям із дієсловами деяких словотворчих і лексико-граматичних класів, що потребують уточнення свого змісту залежними словами точно визначеної форми: *в'їхати в долину, дійти до саду*. Водночас сполучення із дієсловами таких лексико-семантичних розрядів, які можуть бути конкретизовані низкою прийменникових або прийменниково-відмінкових форм спільного змісту, мають непередбачений характер обов'язкового зв'язку: *побувати в місті, за містом* [5, с. 8–9].

У мові прийменники завжди супроводжуються субстантивом, отже, граматична функція прийменників суворо регламентована категорією відмінка

(у флективних мовах. – В. Х.), тобто у сполученні з іменником прийменник створює прийменниково-відмінкову форму (конструкцію) [13, с. 16]. Сучасна лінгвістика пропонує достатньо широке коло термінів на позначення прийменниково-іменникового сполучення: прийменниково-іменникова та прийменниково-відмінкова форма, еквівалент слова [2; 10]. У межах міжнародного проекту «Слов'янські прийменники в синхронії та діахронії: морфологія і синтаксис» уживають терміни «прийменниково-відмінкова синтаксема» та «прийменниково-відмінкова конструкція». Ми вважаємо більш доречним використовувати в нашій розвідці термін «прийменникова конструкція», тому що він охоплює прийменниково-субстантивні сполучення як флективних, так і нефлективних мов.

Прийменник у складі конструкції може відігравати формально-граматичну або семантико-граматичну роль. Це зумовлено різним характером сполучуваності повнозначних слів, які входять до складу прийменникової конструкції. Отже, коли опорне слово семантично недостатнє і потребує уточнення свого змісту поширювачем певної форми, то індивідуальне значення прийменника нівелюється і він функціонально наближається до морфеми. Найвиразніше це виявляється у прийменникових конструкціях, які виражають об'єктні відношення: *наглядати за дітьми*. У цьому випадку роль прийменника – формально-граматична. Якщо ж опорне слово за своїми валентними властивостями передбачає наявність при собі поширювачів певного змісту в будь-якій із форм, які можуть передавати такий зміст (*знаходиться в селі, за селом, перед селом* тощо), або коли опорне слово не потребує уточнення свого змісту, а використання при ньому якоїсь словоформи зумовлене ситуацією, смисловим завданням контексту (*за вікном світає*), то індивідуальне значення прийменника виявляється чітко. У сполученні з іменником такий прийменник створює досить самостійну одиницю, яка пояснює структурно-сміслову основу речення в цілому і виконує семантико-граматичну функцію [5, с. 13–14; 9, с. 48].

Адвербіальні прийменникові конструкції – це єдиний комплекс, який складається з прийменника й іменника і так чи інакше наближається до прислівника [12, с. 83], функцією якого є передавання різних відтінків обставин, напр., *читати книгу на самоті, думати про кого-небудь із задоволенням* і т. д. [11, с. 17].

Здебільшого адвербіальні прийменникові конструкції належать до вільно приєднаних форм, під якими розуміємо форми, не передбачені предикатним словом (дієсловом). У дієслівних конструкціях за репрезентацію ситуації «відповідає» дієслово. Значення вільних конструкцій визначають за допомогою прислівникової семантики відмінка або семантики прийменника [8, с. 434; 9, с. 48–58]. Такі конструкції – семантично самостійні одиниці. Наприклад, у фразі *дійти до висновку* прийменникову групу не вважають конструкцією, тому що вона зумовлена моделлю дієслівного керування. Водночас форма *до ранку* – конструкція (вільно приєднана форма) – зрозуміла поза контекстом і здатна функціонувати в різних функціях і позиціях [8, с. 434].

Щодо граматичних ознак адвербіальні прийменникові конструкції виявляють подвійність: з одного боку, їх використовують як прислівники (тобто вони виконують функції обставини, у синтагматичному ряді здебільшого є залежним компонентом словосполучення, здебільшого входять до складу дієслівних словосполучень та ін.), з іншого боку – залишаються в парадигматичному зв'язку з іменниками, мають, наприклад, такі властивості іменників, як здатність визначатися прикметниками та ін. [11, с. 33].

Г. І. Кустова окремо відзначає конструкції, до складу яких входять абстрактні іменники. В адвербіальних прийменникових конструкціях іменники з абстрактним значенням поступово втрачають свої субстантивні властивості: деякі форми перетворюються на прислівники: *напоказ*; інші є обставинними характеристиками інших ситуацій: *В темряві неможливо було нічого знайти*; деякі репрезентують згорнуті ситуації, редуковані предикаціями: *У полоні він познайомився зі своєю майбутньою дружиною* (коли він був у полоні...). Причому конструкції з однаковими прийменниками можуть виражати різне значення, пор. рос. *Лежал в бесчувствии* (стан) та *Упал в бесчувствии* (причина) [8, с. 434].

Стосовно структури дослідниця пропонує розділити прийменникові конструкції з абстрактними іменниками на прийменниковий зворот (*в плену, с удовольствием, по-соседству* та ін.) і прийменниково-атрибутивний зворот (*в полной уверенности, по первому требованию, на всякий случай* і т. д.). Водночас прикметник може входити як до складу «звичайного» прийменникового звороту (*з великим удовлетворением*), але при цьому він факультативний, так і до атрибутивних зворотів, у яких він необхідний. У цьому випадку іменник неповнозначний, наприклад, параметричний, пор., *речовини з високим вмістом жирів – із вмістом жирів* або прикметник (або займенник) виражає валентність, пор., *з вашого наказу прибув* (ця валентність може бути виражена інакше: *з наказу начальника*), або семантика прикметника зміниться у результаті повної фразеологізації: *з перших рук*; вторинний прийменник, пор. *за аналогією з чимось* [8, с. 435].

Формування прийменникової конструкції зумовлене категоріальним і лексичним значеннями субстантива, тобто кожен іменник з огляду на свої граматичні й лексичні параметри «приречений» на сполучуваність із певним прийменником. Як ілюстрацію цього твердження М. І. Конюшкевич наводить приклад реалізації валентності російським дієсловом «перевести»: 1) X перевел Y-а через Z; 2) X перевел Y-а с Z на N. Якщо Z – це перепона, яку виражає субстантив (напр., річка, вулиця тощо), можливе застосування обох конструкцій: 1) *мальчик перевел слепого через улицу*; 2) *мальчик перевел слепого с одной улицы на другую*. Утім, якщо йдеться про переклад тексту, імовірна лише друга структура: *Мальчик перевел текст с русского на белорусский*. У цьому контексті можлива ще одна структура – редукований варіант першої: X перевел Y-а на N (*Мальчик перевел слепого на другую сторону улицы; Мальчик перевел текст на белорусский язык*). У цьому випадку висловлювання актуалізує лише кінцеву точку дії та елімінує вихідну як неактуальну. Отже, прийменники *на* та *через* синонімічні з одним типом іменників, але ця синонімічність трансформується при інших іменниках [7, с. 29]. Таким чином, під час дослідження прийменникових конструкцій необхідно враховувати подібні обмеження.

Г. М. Сергєєва поділяє адвербіальні прийменникові конструкції на дві групи на основі їх зв'язку з парадигмою іменника та близькістю до прислівника: 1) адвербіальні прийменникові конструкції, наближені до прислівників (із послабленим парадигматичним зв'язком); 2) адвербіальні прийменникові конструкції, наближені до іменників (парадигматично пов'язані з іменником).

Для складників першої групи характерна наближеність до прислівників. Це виявляється в характері лексичного значення іменника: зв'язок елементів у конструкціях цієї групи дуже тісний, що знаходить вираження в характері лексичного значення всієї конструкції і значення іменника. Особливості значення іменної частини, а також всієї конструкції, у свою чергу, обумовлюють кількість

форм іменника. Лексичне значення іменника у складі конструкцій цієї групи зазвичай переносне: *повторити щось з наголосом*.

Для адвербіальних прийменникових конструкцій другого типу, на відміну від першої групи, характерна близькість до іменників і кардинальніша граматична роздільність. Це знаходить вираження в характері лексичного значення іменника, що входить до складу конструкції: їх уживають у прямому значенні, а лексичне значення не змінюється, незалежно від того, уживають їх у складі конструкції чи окремо: *згадувати з подякою* [11, с. 63–85].

Дослідникам прийменникових конструкцій слід урахувувати вплив однієї з сем залежного слова на вибір прийменника. Наприклад, І. В. Песоцька в процесі дослідження прийменникових конструкцій, які вступають у словосполучення з лексемою «біль», зазначає, що на вибір і функціонування того чи іншого прийменника в цих конкретних умовах впливає «лексичне значення слова-номінації органу чи частини тіла». Наприклад, на використання прийменника *навколо* впливає сема «округла форма» слів *око*, *пупок*, тобто біль немов описує коло навколо цього органу: *біль навколо очей* [10, с. 48].

Висновки. Отже, прийменникові конструкції загалом й адвербіальні зокрема викликають інтерес багатьох дослідників, але в лінгвістиці проблемам системного аналізу прийменникових конструкцій, особливо в різно-споріднених мовах, дотепер приділяють недостатньо уваги. Найчастіше прийменникові конструкції розглядають як прийменниково-відмінкові, що доречно лише в умовах флективних мов і втрачає свою актуальність, якщо йдеться про нефлективну мову, тому такі мови загалом залишаються поза увагою досліджень, присвячених прийменниковим конструкціям.

Ще однією невирішеною проблемою вивчення прийменникових конструкцій залишається питання стосовно вирішального компоненту синтагми «дієслово – прийменник – іменник» і ступеня залежності від структурно-семантичного типу самої конструкції.

Бібліографічні посилання

1. **Анисимова Е. А.** Функционирование предлогов с именами лица / Е. А. Анисимова // *Вопр. функц. грамматики : сб. научн. тр. / под ред. М. И. Конюшкевич. – Гродно, 2001. – Вып. 4 – С. 74–79.*
2. **Ахманова О. С.** *Словарь лингвистических терминов* / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 607 с.
3. **Гавриленко В. В.** Семантико-синтаксические особенности производных предлогов «в форме» и «в виде» / В. В. Гавриленко // *Филол. науки. Вопр. теории и практики : в 2 ч. – № 3 (21). – Тамбов, 2013. – Ч. I. – С. 37–40.*
4. **Жук И. И.** Значение предложно-падежной синтаксемы деньги в русских пословицах / И. И. Жук // *Вопр. функц. грамматики : сб. научн. тр. / под ред. М. И. Конюшкевич. – Гродно, 2001. – Вып. 4. – С. 49–52.*
5. **Іваненко З. І.** Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. – К. ; О. : Вища шк., 1981. – 143 с.
6. **Клобуков Е. В.** Переходные процессы в образовании служебных частей речи (предлоги как продуктивный класс лексем) / Е. В. Клобуков // *Вопр. функц. грамматики : сб. научн. тр. / под ред. М. И. Конюшкевич. – Гродно, 2001. – Вып. 4. – С. 3–13.*
7. **Конюшкевич М. И.** К вопросу о предлоге как единице языка / М. И. Конюшкевич // Там же. – С. 25–32.
8. **Кустова Г. И.** Конструкции с абстрактными существительными и их отражение в электронном словаре / Г. И. Кустова // *Компьютерная лингвистика и интеллектуаль-*

- ные технологии. По материалам международной конференции «Диалог 2011». – М., 2011. – Вып. 10 (17). – С. 433–445.
9. Малащенко В. П. Слово в синтаксисе / В. П. Малащенко ; сост. : Т. В. Милевская, Н. О. Григорьева. – Ростов н/Д : Изд-во РГПУ, 2004. – 368 с.
10. Песоцкая И. В. Значения предложно-падежных синтаксем с лексемой боль / И. В. Песоцкая // Вопр. функц. грамматики : сб. научн. тр. / под ред. М. И. Конюшкевич. – Гродно, 2001. – Вып. 4. – С. 44–49.
11. Сергеева Г. Н. Адвербиальные предложно-падежные формы в современном русском языке (к вопросу о переходных явлениях в области частей речи) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Сергеева Галина Николаевна. – М., 1969. – 290 с.
12. Сергеева Г. Н. Предложно-падежные формы с атрибутивным значением (об одной структурно-семантической разновидности «эквивалентов слова») / Г. Н. Сергеева // Явления переходности в грамматическом строе современного русского языка : межвуз. сб. науч. трудов. – М., 1988. – С. 82–88.
13. Шibaкова Л. Г. Конструкция «В + имя существительное в винительном падеже» в современном русском языке: семантика и функционирование: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Шibaкова Лариса Геннадьевна. – Челябинск, 2007. – 174 с.

Надійшла до редколегії 13.02.15

УДК 811.161.2'367.32

О. С. Шатилова

Кременчугський національний університет імені М. Остроградського

ПРОБЛЕМА ДЕКОДУВАННЯ ІМПЛІЦИТНИХ СПОНУКАЛЬНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Порушено питання декодування імпліцитних спонукальних мовленнєвих актів на матеріалі україномовних публіцистичних текстів початку ХХІ ст. Окреслено межі публіцистичного дискурсу. З'ясовано роль спонукання як мовленнєвого акту й важливого складника текстів засобів масової інформації. З-поміж спонукальних мовленнєвих актів виокремлено експліцитні та імпліцитні. Критерієм для розмежування обрано наявність спеціалізованої граматичної форми. Описано механізми створення та функціонування імпліцитних спонукальних актів у публіцистичному дискурсі.

Ключові слова: публіцистичний дискурс, спонукальний мовленнєвий акт, імпліцитна інформація.

Шатилова Е. С. Кременчугский национальный университет имени М. Остроградского. **ПРОБЛЕМА ДЕКОДИРОВАНИЯ ИМПЛИЦИТНЫХ ПОБУДИТЕЛЬНЫХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ**

Рассмотрен вопрос о декодировании имплицитных побудительных речевых актов на материале украинских публицистических текстов начала ХХІ в. Обозначены границы публицистического дискурса. Выяснена роль побуждения как речевого акта и важного компонента текстов средств массовой информации. Среди побудительных речевых актов выделены эксплицитные и имплицитные. Критерием для разделения определено наличие специализированной грамматической формы. Описаны механизмы образования и функционирования имплицитных побудительных актов в публицистическом дискурсе.

Ключевые слова: публицистический дискурс, побудительный речевой акт, имплицитная информация.